

08.05.07

< **כפר סומייל - "פרויקט סמל"**
< **הערות לתוכנית תא/מק/2988/א**
< **מאת אדר' מיכאל יעקובסון**

1. רקע לגבי מתכנני האתר:

פרויקט "סמל דרום" מתוכנן על ידי משרד "יער אדריכלים" שבין השאר תכנן את פרויקט רובע האמנים ביפו העתיקה, שימור וחידוש הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, וכן שכונת מגורים במתחם הכפר סלמה (כיום בשטח דרום תל אביב). אדר' יעקב יער, מקים ובעל המשרד, הנו זוכה פרס ישראל לאדריכלות לשנת 2007.

אדריכלות הנוף במתחם מתוכננת על ידי משרד "מוריה סקלי אדריכלות נוף", מהמשרדים הפעילים בישראל ובתל אביב בפרט (גן מאיר, גן סוטין). יעל מוריה אצרה מספר תערוכות בשיתוף סיגל בר ניר, בית השאר את הביאנאלה לארכיטקטורה בוונציה בשנת 2002, ואת התערוכה "ברשות הרבים" במוזיאון תל אביב לאמנות.

2. עיקרי התוכנית:

פינוי המתחם מיושבו וחיסול מוחלט של המבנים המצויים במתחם (למעט מבנה בית הכנסת "הקונכייה" ובניין "מגדל המאה").

הקמתם של 4 מגדלי מגורים בני עד 45 קומות ומספר מבנים היקפיים בני 8 קומות, מתחם מסחרי בחלקו המערבי של המתחם הפונה לרחוב אבן גבירול.

סך הכל יוקמו במתחם בן 24.3 הדונם: 534 יחידות דיור שיתפרסו על פני 58.740 מ"ר, תעסוקה על פני 12.800, שימושים ציבוריים 1.000 מ"ר, מבני ציבור 7.750 מ"ר.

3. רקע היסטורי:

העיר תל אביב הוקמה בשנת 1909, ותוך שנים ספורות בלעה לתוכה מספר כפרים ושכונות ערביות שהתקיימו במקום במשך מאות של שנים. הכפרים הינם (מדרום לצפון): אבו כביר, סלמה, מנשייה, סומייל, ג'אמוסין ושיח' מוניס. בנוסף להם התקיימו במרחב מאז המאה ה-19 המושב החקלאי "שרונה" שהוקמה ויושבה על ידי מתיישבים בני כת הטמפלרים שמקורם בגרמניה.

במתחם "פרויקט סמל" התקיימו הכפר הערבי סומייל שיושב על ידי תושבים ערבים שעבדו בעיקר בחקלאות והחל מראשית המאה ה-20 עם התפתחותה של העיר תל אביב, עברו חלק מתושבי המקום לעבוד במתן שירותים.

גרעין הכפר התקיים במקום בו קיימת כיום צומת הרחובות אבן גבירול ארלוזורוב, וחלקים נכבדים ממנו קיימים כיום בשטח. מסגד הכפר, שרד אף הוא בשלמותו והנו משמש כיום כבית כנסת לתושבי המקום והסביבה. כמו כן, במקום צמחה אופיינית לכפרים הערבים בסביבה (עצי תות ושאר עצי פרי). המבנים המצויים בחלקו הצפוני של המתחם הנם תוצר של הרחבת הכפר מראשית המאה ה-20.

הכפר סומייל קרוי על שם מיקומו הגיאוגרפי של הכפר; סומייל בערבית פירושו אדמה יבשה. הכפר שוכן על הרכס השני מבין שלושת רכסי הכורכר המלווים את מישור החוף.

בשנות ה-30 סופח הכפר לעיריית תל אביב וזכה להקמתם של תשתיות שונות בתחומי הכפר. קשרים טובים ומיוחדים נוצרו בין תושבי הכפר הערבים לבין שכניהם היהודים בעיר העברית, שאחדים מהם אף שכרו חדר מגורים בכפר. עם הכרזת האו"ם על תוכנית החלוקה בשנת 1947, נמלטו וגורשו מבתיהם תושבי הכפר, שאת מקומם תפסו תושבים יהודים, אשר חלקם מאכלסים את בתי הכפר עד היום, ולמעשה משמרים בכך את בתי הכפר ואת צורת החיים המיוחדת למקום.

4. זיהוי ערכי תרבות במרחב המתחם:

ערך היסטורי תרבותי: כפר סומייל מהווה את אחד מגרעיני ההתיישבות הקדומים של העיר תל אביב. כמו כן, הכפר הנו שריד פיזי אחרון במקום לצורת חיים של חברה ערבית כפרית שהתקיימה במקום במשך מאות בשנים. המתחם מהווה מעין פצע פתוח ועדות פיזית לאסון שפקד את המקום עם חילופי האוכלוסין שחלו בעת מלחמת העצמאות הישראלית והנכבה הערבית.

ערך ארכיטקטוני: הטכנולוגיה בה נעשה שימוש במבני הכפר הנה בנייה באבני כורכר מקומיות-המאפיינת בנייה מקומית במאות הקודמות.

ערך אורבני: הימצאותו של מתחם בעל אופי כפרי ורנקולרי, בלב המטרופולין המודרני, מהווה אלמנט המחזק את הרב גוניות העירונית, ובכך מהווה המתחם תופעה ייחודית להשתמרותו של חלק מכפר בתוך מרקם עירוני.

5. סיכום

ראוי להביא מדבריה של ר. נחומי שביצעה בשנת 2006 מחקר מקיף על המקום: **"בהתבוננות 'אוביקטיבית' נראה המקום כגיבוב מבנים, חצרות, גגונים כשאסטיקה ויופי רחוקים ממנו מרחק שנות אור. אולם שימור במאה ה-21 אינו נחלת היפה, הייצוגי המנומנטאלי, כחינת מקום צריכה להיעשות לאור המורשת התרבותית אותה הוא נושא, ייצוגה במרחב ונדירותה בנוף ובתרבות האנושית".**

ראוי אם כן לשמר את מבני הכפר ומרקמו, או אף חלק ממנו בכדי לספר את עברו של המקום ואת תולדותיה של העיר שנבנתה על גבי הנוף החקלאי כפרי. בשונה ממדינות המערב, טרם נראתה בארץ התייחסות לשימור תרבותי שאינה חומרי, ועל כן הערכים האורבניים תרבותיים שזוהו בסומייל לא באו לביטוי בקריטריונים רשמיים.

מחיקתו של כפר סומייל, וההתייחסות הקיימת בידי מתכנני התוכנית אל המקום כאל טאבולה ראסה, הינה מחיקתו הזיכרון התל אביבי, הזיכרון הישראלי, הזיכרון הערבי אשר כולל יחד מרכיבים את סיפור הזיכרון של סומייל העולה ומבעבע מן המקום. מחיקתו של סומייל הנה מחיקתו של מתחם היסטורי המשקף היטב לא רק את סיפורה של תל אביב שנולדה מכאן, אלא בעיקר את סיפורו של המקום הישראלי.

< על הזכות לעיר (דברים מאת ד"ר חיים יעקבי)

העיר, כך טוען הפילוסוף והסוציולוג האורבני אנרי לפאבר (LEFEBVRE) היא 'פאר הציויליזציה', מקום התפתחותה ההיסטורי והפוליטי של התרבות הדמוקרטית.

העיר, כך גם במחשבה הליבראלית, הינה מרחב פתוח, המאפשר ניעות חברתית גם לאלו הנמצאים בשוליים ומצליחים 'לטפס' בסולם הכלכלי חברתי. אולם, העיר הינה בראש ובראשונה זירה למאבקים כלכליים, תרבותיים, חברתיים וסביבתיים העומדים בבסיס ייצורה. המודעות למורכבות התהליכים הללו עומדת במרכז המחקר העירוני כמו גם בקרב מקבלי ההחלטות, המתכננים והאדריכלים המבקשים להבין את הכוחות המשפיעים על עיצוב פני המרחב העירוני; מאבקים טריטוריאליים בין קהילות שונות בעיר (על רקע לאומי, אתני, דתי, מעמדי או 'סגנון חיים'); מאבקים על אופי העיר – בין 'אינטרסים' ו'בעלי עניין' שונים המוצגים לרוב כ'חברתי' מול 'הכלכלי', מאבקים בין העיר לסביבתה, בין העיר למרחב הפתוח, מאבקים על גודלה של העיר, גבולותיה, המשאבים שהיא צורכת ואופן חלוקתם.

את מושג הזכות לעיר (THE RIGHT TO THE CITY) תבע לפאבר תוך התייחסות למרחב העירוני בהיבטים הקשורים בזהות, תרבות, שוניות חברתיות, מחאה והתנגדות. בדבריו, מבקש לפאבר להכיל במושג זה לא רק שינוי במערך המעמדי כביטוי להגשמת 'הזכות לעיר', אלא גם רבדים אחרים בהם באים לידי ביטוי יחסי כוח חברתיים כגון אתניות והגירה. בניסוחו אף מרחיב לפאבר את 'הזכות לעיר' מעבר להקצאתם של משאבים חומריים, ועבורו הזכות לעיר משמעותה גם מתן חרות, הזכות שלא להיות מודר, הזכות לקיומם של זהות ואורח חיים אינדיבידואליים וקולקטיביים, כמו גם הזכות להשתתפות בקבלת החלטות.